

ЮБИЛЕЕН СБОРНИК

СТО ГОДИНИ
ОТ РОЖДЕНИЕТО НА

Д-Р ВАСИЛ ХАРАЛАНОВ
(1907-2007)

РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
ШУМЕН

Редакционна колегия:

Проф. дин Иван Йорданов (*отговорен редактор*)

Д-р Женя Жекова

Д-р Тодор Тодоров

Мария Георгиева

*Сборникът е издание на международният симпозиум, посветен
на 100-годишнината от рождението на д-р Васил Хараланов,
проведен в Шумен на 13-15 септември 2007 г.*

Издава се с конкурс на Общински фонд „Култура“ към Община Шумен

*Proceedings of the International Symposium, Dedicated to the Centennial
of the Dr. Vassil Haralanov, Held in Shumen
in September the 13th-15th 2007*

*Published by competition
of the municipal fund “Culture” – Shumen Municipality*

© Регионален исторически музей – Шумен, издател

© Иван Йорданов, редактор

© Автори

Подготвено за печат от Craft House Bulgaria Ltd

Отпечатано в България от UPU-Design Ltd

ISBN 978-954-92081-2-2

Шумен 2008

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение	9
-----------	---

Д-Р ВАСИЛ ХАРАЛАНОВ – ЛИЧНОСТ И ТВОРЧЕСТВО

<i>Женя Жекова (Шумен), Иван Йорданов (Шумен)</i> Васил Хараланов – личност и творчество	13
<i>Бисера Томова (София)</i> Професор Тодор Герасимов и сбирка д-р Васил Хараланов	19
<i>Василка Герасимова (София)</i> Писмата на д-р Васил Хараланов до професор Тодор Герасимов	25
<i>Женя Жекова (Шумен)</i> Нумизматичната колекция на д-р Васил Хараланов в Шуменския музей	29
<i>Иван Йорданов (Шумен)</i> Печатите от колекцията на д-р Васил Хараланов	37
<i>Васил Хараланов † (Шумен)</i> За паричното обръщение в стария Шумен	55

СФРАГИСТИКА

<i>Рашо Рашев † (Шумен)</i> Златните пръстени с кръстовидни монограми от Малая Перешчепина: последните четения и интерпретации	67
<i>Казимир Попконстантинов (Велико Търново)</i> Печати на багатури или печати на престолонаследници?	75
<i>John W. Nesbitt (Washington)</i> An Unpublished Lead Seal of Tsar Peter I (927–969)	89
<i>Тодор Тодоров (Шумен)</i> Владетелският статут и титла на цар Петър I след октомври 927 година: писмени сведения и сфрагистични данни (сравнителен анализ)	93
<i>Andreas Gkoutzioukostas (Thessaloniki)</i> Published Lead Seals Concerning <i>Quaestura Exercitus</i>	109
<i>Werner Seibt (Vienna)</i> Byzantine sigillography and Bulgaria – a symphony with surprises	119
<i>Jean-Claude Cheynet (Paris)</i> L'aristocratie Byzantine en Bulgarie, principalement d'après les sceaux (XI ^e -XII ^e siècle)	123

ВЛАДЕТЕЛСКИЯТ СТАТУТ И ТИТЛА НА ЦАР ПЕТЪР I СЛЕД ОКТОМВРИ 927 ГОДИНА: ПИСМЕНИ СВЕДЕНИЯ И СФРАГИСТИЧНИ ДАННИ (Сравнителен анализ)

Тодор Тодоров
(Шумен)

В научните изследвания от средата на XIX в. до наши дни се утвърждава становището, че на Симеоновия син и наследник Петър от страна на Византия е *признато* правото да носи титула василевс. Също така с малки изключения се приема, че този акт на признаване от страна на Константинопол е станал посредством българо-византийския мирен договор, сключен през октомври 927 г.¹ Друг съществен момент, който се интерпретира върху страниците на научните изследвания е, че титлата на Петър не е равностойна на тази на ромейския василевс и е ограничена в рамките на България². На фона на тази констатация са изказани и обобщенията, че в крайна сметка Симеоновият наследник се задоволява „с една проста и обезценена титла василевс“³ и се отказва от имперската програма на своя баща⁴. В генерален план не може да се отхвърли отношението на изследователите към проблема, поне в този момент, който представя неговото разрешаване по пътя на двустранния компромис. Една голяма част от утвърдените формулировки в научните изследвания, от една страна повдигат допълнителни въпроси и от друга, са изградени приоритетно върху основата на добре известните наративни източници, които обаче, освен

1 Дринов, М. Южные славяне и Византия в X веке. – В: *Избрани съчинения*. Т. I. С., 1971, с. 499; Златарски, В. *История на българската държава през средните векове*. Т. I, Ч. 2. С., 1994(3), 527-528; Бакалов, Г. *Средновековният български владетел*. С., 1995 (2), с. 169.

2 Острогорский, Г. Автократор и самодражац. - *Сабрана дела*. Кн. 3. Београд, 1969, с. 314; Бакалов, Г. Царската промуглация на Петър и неговите приемници в светлината на българо-византийските дипломатически отношения след договора от 927 г. – *ИПр.*, 1983, №6, с. 37.

3 Дьолгер, Фр. Средновековното „семејство на владетелите и народите“ и българският владетел. – *Сп. БАН*, LXVI, 32, 1943, с. 210.

4 Войнов, М. Промяната в българо-византийските отношения при цар Симеон. – *ИИИ*, 18, 1967, 199-200; Божилов, И., В. Гюзелев. *История на България*. Т. I. *История на средновековна България VIII-XIV в.* С., 1999, с. 273.

че са оскъдни са и едностранчиви, т.е. представят предимно византийската гледна точка. Целта на настоящата работа е да се съпоставят писмените сведения и данните на сфрагистиката, което би дало възможност да се потърсят конкретните измервания на владетелския статут и титла на цар Петър I след 927 г.

ВИЗАНТИЙСКАТА ГЛЕДНА ТОЧКА: ТЕОРИЯ И РЕАЛНОСТ.

Първо ще насоча вниманието към сведенията, които са пряко свързани с проблема и идват от паметниците на византийската историческа традиция. Те са добре познати и основният въпрос, който повдигат, е не наличието на „признание“ на титла василевс от страна на Константинопол, а кога точно е станал този акт и, разбира се, какъв е характерът на т.нар. „византийски уговорки“ около него. В тази връзка, ще се опитам да подредя информацията в хронологическа последователност.

На първо място трябва да се постави сведението от заключителната част на описанието във византийските исторически съчинения, където се отбелязва, че Мария „се радвала, понеже се свързала с мъж цар и била провъзгласена господарка на българите“ (*χαίρουσα δὲ ἐν οἷς βασιλεῖ προσήρμοστο ἀνδρὶ καὶ δέσποινα Βουλγάρων προσήγορεύθη*)⁵. Въпреки че този момент в повечето от проучванията се разглежда като едно от малкото „изпуснати“ сведения за наличието на признание на титла василевс на Петър⁶, все пак, не трябва да се пренебрегва мнението на А. Рамбо, че през 927 г. въпросът за титла на българския владетел не е разглеждан⁷. Още повече, че то се споделя и в някои съвременни изследвания⁸. На пръв поглед изглежда правдоподобно допускането, че цитираният текст не може да се смята за доказателство в полза на признанието на титла василевс точно през 927 г., тъй като най-ранните негови автори са писали през втората половина на X в. и вероятно са пресъздали реалностите на своето време, когато титлата наистина вече е призната⁹. На фона на подробния разказ за събитията от 927 г., чието единствено обяснение е или използването на първоизточник от типа на т.нар. официални бюлетени, или че съдържанието е предадено чрез разказа на пряк участник в събитията¹⁰, възможността за късна интерполация се свежда до минимум. Следователно, известието е твърде важно и начинът, по който е поднесено наподобява почти дословно предаден казус от брачния договор. В тази връзка, интерес представлява особената комбинация: Петър е само *βασιλεὺς*, без каквито и да било териториално-политически или етнически добавки, последните са прехвърлени към неговата съпруга, която е *δέσποινα Βουλγάρων*. След този интересен и важен момент авторите на ранната група исторически съчинения „забравят“ за новата титла на българския владетел и в следващите си две упоменавания го наричат „Петър Българина“¹¹. Изключение

5 **Theophanes Continuatus**. *Chronographia* Rec. I. Bekkeri. Bonnae, 1838, p. 415.3-9; **ГИБИ**, V, с. 137; **Georgius Monachus Continuatus**. *Chronicon* Rec. I. Bekkeri. Bonnae, 1838, p. 907.1-5; **ГИБИ**, VI, с. 152.

6 **Златарски, В.** *Цит. съч.*, с. 526, бел. 2; **ГИБИ**, V, с. 137, бел. 2.

7 **Rambaud, A.** *L'empire grece au dixième siècle*. Paris, 1870, 342-343.

8 **Пириватрич, С.** *Самуиловата държава. Обхват и характер*. С., 2000, с. 45.

9 Пак там.

10 **Shepard, J.** A marriage too far? Maria Lekapena and Peter of Bulgaria. - In: *The empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first millennium*. Cambridge, 1995, p. 128.

11 **Theophanes Continuatus**. *Op. cit.*, p. 419.10, 422.10-11.

прави Продължителят на Георги Монах, който във връзка с известието относно посещенията на Мария Лакапина в Константинопол отбелязва, че тя е съпруга на „Петър василевса на България“¹². Този момент в приеманата за една от сравнително качествените версии на Симеон Логотет, съпоставен с податките от късната група византийски исторически съчинения (най-вече това на Йоан Скилица), дава основание на фона на цялостната небрежност от страна на византийските автори към промяната от 927 г., да се открият черти на системен подход. Цар Петър най-често е представян с титула василевс, когато се споменава заедно със своята съпруга¹³. В останалите случаи византийските автори както от ранната група, така и от късната следват утвърдената традиция и наричат българския владетел най-често „архонт“ или, както вече бе отбелязано, само Петър Българина. Два примера ясно открояват наличието на подобна системност. Първият е свързан с подхода на Йоан Скилица. Единственият случай, когато той нарича Петър с титула василевс (Πέτρος δὲ ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς) е във връзка със съобщението за смъртта на неговата съпруга¹⁴. Вторият случай от формална гледна точка не принадлежи към групата на византийските исторически съчинения, но начинът на поднесената информация дава известно основание, сведението да се разглежда като отражение на византийската гледна точка. Става дума за епископ Лиутпранд Кремонски и добре известния фрагмент от неговия „Доклад“. В случая е от значение, че и в този източник откриваме подход, близък до отбелязаната тенденция във византийските исторически съчинения. Когато самият Лиудпранд споменава българския владетел, той го нарича „Petro Bulgarorum rege“¹⁵, но когато предава думите на куропалата Льв и протоасикрита Симеон, отново във връзка със споменаването на „дъщерята на император Христофор“, българският владетел е наречен „Petrus, Bulgarorum vasilieus“¹⁶.

Следващото по хронология отбелязване на българския владетел с титула василевс е писмото на Константинополския патриарх Теофилакт Лакапин (933-956). За съжаление, то не може да бъде точно датирано и се поставя в рамките на периода, когато синът на Роман Лакапин заема патриаршеския трон. Интулацията на този документ е следната: Πέτροϛ Βουλγαρίας βασιλεῖ, т.е. до Петър василевса на България¹⁷.

Идва ред и на най-често цитирания фрагмент, когато става дума за същността на титлата, дадена на цар Петър от Константинопол – официалното обръщение, използвано в императорската канцелария в писмата до българския владетел, отбелязано в книга II, гл. 48 на „За церемониите“ от Константин Багренородни: „В името на Отца и сина и светия Дух, единия и единствен Бог наш. Константин и Роман, верни в същия Бог василевси на ромеите до обичния ни и наш духовен син от Бога архонт на християннейшия народ на българите (ἐκ Θεοῦ ἄρχοντα τοῦ χριστιανικωτάτου ἔθνους τῶν Βουλγάρων). Така се пишеше доскоро. А сега: Константин и Роман в Христа бога благочестиви автократори василевси на ромеите

12 **Georgius Monachus Continuatus.** *Op. cit.*, p. 913.7.

13 Вж. **Острогорский, Г.** Автократор и самодержец, 309-310.

14 **Ioannis Scylitzae.** *Synopsis Historiarum.* Rec. I. Thurn, Berolini et Novi Eboraci, 1973, p. 255.73.

15 **Liutprandi.** *Antapodosis, Relatio de legatione Constantinopolitana.* Ed. G. Pertz. - Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (MGH SS), III, 1829, p. 350, cap. 16; **ЛИБИ**, II, с. 325.

16 **Ibid.**, p. 351, cap. 19; Пак там, с. 326.

17 **ГИБИ**, V, с. 184.

до обичния наш духовен син господар, споменатия василевс на България (βασιλέα Βουλγαρίας)¹⁸. Без съмнение, това е основният източник във връзка с промяната в статута на българския владетел. Но първият въпрос, който се повдига, е хронологията на регистрирания важен момент в българо-византийските дипломатически отношения. Не случайно, именно върху основата на този текст и неговото датиране след 6 април 946 г., отдавна в научната литература се поставя под съмнение фактът, че титула василевс е получен от Петър точно през 927 г.¹⁹ Също толкова отдавна се изтъкват и възражения срещу подобен подход²⁰. Вече стана дума и за допускането на късна интерполация във византийските исторически съчинения като евентуален аргумент за признаване на титула василевс по-късно, след 927 г. и неговата несъстоятелност. Но това не променя ситуацията в „За церемониите“. Ако следваме дословно указанията в текста и приемем, че зад василевсите Константин и Роман стоят Константин VII и провъзгласения за съимператор на 6 април 945 г. негов син Роман II, то тогава наистина излиза, че според този източник замяната на „архонт“ с „василевс“ в писмата до българския владетел е станала след тази дата. Следователно, имаме противоречие в източниците. От една страна, историческите съчинения, а от друга – трактата на Константин Багренородни. Обективно погледнато, тогава би трябвало да се даде предимство на императора-книжовник и пряк участник в събитията от 927 г. Но в случая точно субективният елемент, най-вероятно, е ключът за разрешаване на ситуацията. Изтъкнатият английски византолог Р. Дженикс напълно основателно отбелязва, че в произведенията, на които Константин Багренородни се счита за автор има едно ясно отношение относно деликатния момент с изтичането му на заден план от Лакапините. Всъщност, императорът в повечето случаи изразява своето убеждение, че винаги той е първи император и автократор²¹. В тази връзка, с основание може да се допусне, че и книга II и разглежданата в случая глава 48, не прави изключение от тази насока и зад василевсите „Константин и Роман“ отбелязани тук, всъщност става дума не за Константин VII и неговия син, а за първия и неговия тъст Роман Лакапин. Следователно отпада както противоречието, така и основанието проблемът относно хронологията на санкционираното от страна на Константинопол право българският владетел да носи титула василевс, да се изтегля с две десетилетия назад. Наред с този фактологически елемент, не по-малка е значимостта на „За церемониите“ като единствен източник, който най-ясно илюстрира официалната гледна точка на Константинопол по отношение на титлата, отстъпена на българския владетел. В този паметник доминира идеята, че каквото и да е станало през 927 г. (естествено годината не е пряко откроена), то не нарушава утвърдения световен ред. Нещо повече, ако следваме внушенията на Константин Багренородни, новата титла „василевс на България“ освен че не е „от Бога“, не променя и мястото на българския владетел в т.нар. „семејство на владетелите и народите“. Той остава „духовен син“ на ромейския василевс. Последното се превръща в основна опора на твърдението в модерната византология, застъпвано от безспорни авторитети в науката, че след 927 г. българският владетел заема сравнител-

18 **Constantinus Porphyrogenitus. De ceremoniis aulae Byzantinae libri due.** Ed. Bonn, 1829-1830, p. 690.7-16; *ГИБИ*, V, 222-223.

19 **Rambaud, A.** *Op.cit.*, 342-343.

20 **Дринов, М.** *Цит. съч.*, с. 499; **Златарски, В.** *Цит. съч.*, с. 526, бел. 2.

21 **Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio.** Vol. II. Commentary. London, 1962 p. 68.

но високо място в отбелязаната виртуална йерархия, но след „духовните братя“ на василевса – владетелите на Германия и Франция²². Без да поставям под съмнение подобно твърдение, то може да се приеме за оправдано, но когато става дума за общото осмисляне на византийската владетелска йерархическа система. Ако се излезе от рамките на „За церемониите“, когато става дума за конкретната ситуация през X в. и след 927 г. вижданията в тази насока на Фр. Дьолгер, Георги Острогорски и особено на Д. Оболенский се разколебават. Не веднъж са изтъквани²³, върху основата на съобщението на Лиутпранд Кремонски, приоритетните позиции на българския посланик в Константинопол пред всички останали пратеници. В тази насока може да се отбележи и началото от писмото на патриарх Теофилакт Лакапин, където цар Петър е представен като „най-добър и най-прочут измежду (нашите) сродници“²⁴. Какво се получава? Разминаване между теория и реалност. Този факт е показателен и сочи особеното място на българския владетел и България във византийската политика след 927 г. И както изтъква Г. Литаврин, макар и във връзка с един конкретен паметник²⁵, повдигането на българската тема след тази година била доста деликатна ситуация. Може да се допълни, че това важи колкото за „За управлението на империята“, толкова и за другото значимо произведение на императора книжовник „За церемониите“, а също и в различна степен за всички останали византийски книжовни паметници от епохата. Причината – пределно ясна. Българската тема съдържа доста елементи, които освен че са „неприлични и недостойни за благородната ромейска държава“, са също и крайно неудобни за нейните управляващи. Срещу непоклатимата формула на византийския световен ред за духовното родство стои фактът на реалното родство.

БЪЛГАРСКАТА ПОЗИЦИЯ

След представянето на сведенията от чужд произход (предимно византийски) относно ситуацията около титлата на Петър след мира от 927 г., нормално е да се насочи вниманието към изворовата база от домашен произход.

Каква картина дават домашните източници?

В тази насока информацията от **книжовните паметници** не подпомага особено осветляването на проблема. На първо място, в тях напълно естествено не намира голямо отражение един политически акт, който касае отстъпка от страна на Константинопол. В повечето оригинални книжовни паметници от домашен произход Петър носи същата царска титла, която се отдава на Симеон, а в по-късните

22 Дьолгер, Фр. Цит. съч., 202-211; Острогорский, Г. Византийски систем хијерархије држава. - В: *Сабрана дела*. Кн. 5. Београд, 1971, с. 243 и сл.; Византийски цар и светски хијерархијски поредак. - В: *Сабрана дела*. Кн. 5. Београд, 1971, с. 275; **Obolensky, D.** *Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500 – 1453*. London, 1971, p. 116.

23 Вж. **Златарски, В.** *Цит. съч.*, с. 527; *История на България*. Т. II. Първа българска държава. С., 1981, с. 370; **Бакалов, Г.** *Владетел*, с. 172; **Гюзелев, В.** Значението на брака на цар Петър (927-969) с ромейката Мария-Ирина Лакапина (911-962). – В: *Сб. Културните текстове на миналото – носители, символи, идеи. I. Текстовете на историята, история на текстовете*. Материали от Юбилейната международна конференция в чест на 60-годишнината на проф. д и н К. Попконстантинов. В. Търново, 29-31 октомври 2003 г. С., 2005, с. 29.

24 **ГИБИ**, V, с. 184.

25 **Литаврин, Г.** Константин Багрянородный о Болгарии и болгарях. – В: *Сб. в чест на акад. Д. Ангелов*. С., 1994, с. 35.

източници и на Борис-Михаил²⁶. Също така не трябва да се забравя, че по-голяма част от тези паметници са достигнали до нас посредством късни преписи (в най-добрия случай от епохата на Второто българско царство)²⁷. Този факт още повече намалява стойността им като източник на информация по проблема за конкретните измерения на титлата и статута на цар Петър. На този фон напълно оправдано научноизследователският интерес се насочва към преводните хроники, с мотива, че българските преводачи са подходили по-прецизно, в сравнение с авторите на византийските първообрази, към титулатурата на българските владетели. За съжаление това основателно очакване не се оправдава напълно.

В старобългарския превод на Продължителя на Георги Монах не може да се открие съществена разлика от византийските исторически съчинения²⁸. Малко различна е ситуацията в среднобългарския превод на Симеон Логотет. Не може да се отрече фактът, на който обръща внимание М. Каймакамова, че българският преводач от XIV в. се опитва да внесе по-голяма яснота и системност при представянето на титлите на Симеон и Петър²⁹. Във връзка със събитията от 913 и 914 г. Симеон е представен с титла „црѣ“³⁰. По-нататък преводачът временно изоставя тази титла и отново използва „кнѣзь“³¹. Във връзка със събитията около сключването на мира, подобно на византийските автори, преводачът отново използва титла „црѣ“³². Същия титул той дава на Петър и при описанието на бунта на неговия брат Йоан. И точно в този момент наличието на ясен критерий на преводача на Симеон Логотет се разколебава. Достигайки до момента относно посещенията на Мария Лакапина в Константинопол се отбелязва, че тя била съпруга на „Петра Българскаго“³³. Този случай идва да потвърди, че генерални заключения за същността на титлата на цар Петър върху основата на българските преводи на византийските исторически съчинения не могат да се правят. Първо, защото е почти невъзможно да се направи точна съпоставка с гръцки оригинал и второ, подобно на ситуацията с оригиналните домашни книжовни паметници и в преводните хроники е налице голямата вероятност интересуваният ни момент относно титлите да е „актуализиран“ съобразно реалностите на Второто българско царство. Последното неизбежно води до констатацията, че на този етап най-надежден източник на информация от домашен произход по проблема титулатура и владетелски статут на цар Петър остават **сфрагистичните паметници**.

Добре известен факт е, че към днешна дата печатите свързани с името на цар Петър I оформят най-голямата в количествено отношение група на средновековни български владетелски печати. С оглед на целта на настоящата работа, обект на

26 Вж. **Попруженко, М.** *Синодик царя Борила*. С., 1928, с. 77.

27 Относно трудностите за възстановяване на титлата на Петър с помощта на известните днес домашни книжовни паметници и произхождащите от тях предимно косвени указания – вж. **Бакалов, Г.** *Владетел*, 171-172.

28 Вж. **Истрин, В. М.** *Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе*. Текст, исследование и словарь. Т. I. Текст. Петроград, 1920, 562-566.

29 **Каймакамова, М.** *Българска средновековна историопис*. С., 1990, 187-188.

30 **Sreznevskij, V. I.** *Slavijanskij prevod chroniki Simeona Logotheta*. V.R., London, 1971, 126-127.

31 **Ibid.**, 131-136.

32 **Ibid.**, p. 137.

33 **Ibid.**, p. 140.

внимание от групата на печатите на цар Петър I ще бъдат т.нар. колективни печати, т.е. тези, върху чиито реверс е представено изображение на владетеля и неговата съпруга. Почти единодушно в научните изследвания се приема, че те имат пряко отношение към събитията от 927 г. Каква информация дават печатите от тази група? Този въпрос е задаван и е получавал различни по съдържание и насока отговори вече почти седем десетилетия, откакто са публикувани първите паметници от нея. Нещо напълно нормално предвид постоянното обогатяване с нови екземпляри от тази група, като количественото ѝ нарастване бележи особен ръст през последните 15 години³⁴.

Разчитането на кръговите надписи около владетелските изображения на печатите от тази група дава основание да се обособят три подгрупи в нейните рамки: 1. Печати с легенда: +Πέτρος κὲ Μαρί(ας) β(ασιλεῖς) Βουλγάρ(ων); 2. С легенда: +Πέτρος (καὶ) Μαρί(ας) ἐν Χ(ριστῷ) α(ὐ)γ(ουστοὶ) β(ασιλεῖς); 3. С легенда: +Πέτρος βασι(λεὺς) εὐσ(εβ)ής³⁵.

Хронология

Проблемът с точното хронологическо подреждане на трите подгрупи печати се затруднява от еднакъв иконографски сюжет, както на лицевата страна (бюстово изображение на Исус Христос), така и от opakата (бюстови изображения на владетелската двойка). В този случай вече няколко поколения сигилографи са се опирали предимно на палеографските особености на печатите, на съпоставянето им с паметниците на византийската сфрагистика и не на последно място, на съображения от исторически характер. В резултат днес се приема, че най-ранни и пряко свързани със събитията от 927 г. са печатите с легенда „Петър и Мария, василевси на българите“ (**Табло XII.19**). След тях се разполагат печатите с легенда „Петър и Мария, август и василевси“ (**Табло XII.20**), и на трето място – тези с легенда „Петър благочестив василевс“ (**Табло XII.21**). Според мен на този етап така представеното хронологическо подреждане в генерален план би трябвало да се приеме³⁶.

Надписите – същност и историческа интерпретация

Както вече стана дума, именно палеографските дадености се явяват основна опора за типологично и хронологическо подреждане на печатите от тази група. В случая обаче не по-малък интерес и значимост има и точното разчитане на легендите, което ги превръща в основен източник на информация за титула на Петър след 927 г.

В определяната за най-ранна подгрупа, която на практика се появява най-късно в научно обръщение, кръговият надпис около владетелските изображения се развързва във вида + Πέτρος κὲ Μαρί(ας) β(ασιλεῖς) Βουλγάρ(ων)³⁷. Възражения срещу този вариант могат да се направят единствено около последната част на титлата. Ако възстановката на знаците ΡΘΛΓΑΡ е коректна, тази съставка от титлата може да бъде допълнена както като Βουλγάρων, така и като Βουλγαρίας. Тази ситуация

34 Вж. Йорданов, И. *Корпус на печатите на средновековна България*. С., 2001, 58-66; „Корпус на печатите на средновековна България“ – addenda et corrigenda. – *Нумизматика и епиграфика*, 1, 2003, 95-114.

35 Йорданов, И. *Корпус*, 58-63.

36 Пак там.

37 Пак там, с. 58.

дава право на всеки един изследвач да прецени тежестта на останалите исторически свидетелства, които могат да мотивират използването на едната или другата форма. С право се отбелязва, че различието между двете съставки не е само формално³⁸, но за това ще стане дума по-надолу. От по-горе разгледаните сведения от византийски произход алтернативността на проблема се запазва. Върху основата на двата официални адреса, използвани съответно в патриаршеската и императорската канцелария в Константинопол, би следвало да се приеме, че вариантът „на България“ е по-удачен. Но според мен предложената форма „на българите“ трябва да се приеме, тъй като тя е в синхрон с по-близкото до духа на събитията от 927 г. и по-малко обременено от византийската политическата теория отбелязване във византийските исторически съчинения, че Мария била „провъзгласена за господарка на българите“. Следователно печатите от тази първа подгрупа се явяват пряко и непосредствено отражение на събитията от 927 г. Не е изключено единият от двата булотириона³⁹, с които са отсичани тези печати да е бил изработен в Константинопол⁴⁰. В тази връзка, може да се приеме мнението на Ив. Божилов за „мемориален характер“ на печатите⁴¹, но със задължителната уговорка, че то засяга само тази подгрупа и най-вече използваната титла „василевс на българите“. Последната скоро след 927 г. е наистина изоставена, но не и иконографският сюжет, който има значително по-дълъг живот.

В следващата по хронологически порядък подгрупа от колективните изображения на Петър и Мария, по отношение на разчитането на легендата на реверса съществуват предпоставки за повече дискусии. При появата на тази подгрупа в научно обръщение Т. Герасимов разчита и развързва надписа във вида Πέτρος (καὶ) Μαρί(α)ς ἐν Χριστῷ ἀ(ὐ)τ(οκράτορες) Β(ουλγάρων)⁴². Този вариант се приема както при появата на нови екземпляри от тази подгрупа, така и в някои обобщаващи изследвания⁴³. Върху основата на това разчитане печатите се датират с категоричност след 945 г.⁴⁴ Не може да се отрече обаче, че развързването на запазените върху отпечатъците букви АΥβ като „автократори на българите“ е доста спорно и несигурно. Преди 10 години, на базата на масовото използване на съкращението АΥβ върху византийските монети и печати от IX–X в. и според утвърдената практика във византийската нумизматика и сфрагистика, Дж. Шепард основателно предлага алтернатива на този вариант и развързване на титлата от тази подгрупа като Πέτρος (καὶ) Μαρί(α)ς ἐν Χριστῷ ἀ(ὐ)γ(ουστοί) βασιλεῖς⁴⁵. Независимо от Дж. Шепард, до

38 Вж. **Бешевлиев, В.** *Първобългарски надписи*. С., 1992 (2), с. 74; **Бакалов, Г.** *Владетел*, с. 172.

39 Според наблюденията на И. Йорданов печатите от тази подгрупа са отсечени „най-малко чрез два булотириона“ – вж. **Йорданов, И.** *Корпус*, с. 59.

40 **Гюзелев, В.** *Цит. съч.*, с. 29.

41 **Божилов, И., В. Гюзелев.** *Цит. съч.*, с. 276.

42 **Герасимов, Т.** *Български и византийски печати от Преслав*. – В: *Преслав*, 2. С., 1976, с. 130.

43 **Юркова, Й., Вл. Пенчев.** *Български средновековни монети и печати*. С., 1990, с. 35; **Йорданов, И.** *Печатите на преславските владетели (893-971)*. С., 1993, 13-14; **Атанасов, Г.** *Инсигниите на средновековните български владетели*. Плевен, 1999, 99-100.

44 **Герасимов, Т.** *Български и византийски печати*, с. 130; **Юркова, Й., Вл. Пенчев.** *Цит. съч.*, с. 35.

45 **Shepard, J.** *Op. cit.*, p. 142.

същите заключения няколко години по-късно достига и И. Йорданов⁴⁶. Следователно по-приемливо изглежда предложеното от Т. Герасимов развързване на легендата да се коригира във вида „Петър и Мария в Христа август и василевси“. Тази корекция води и до някои нови моменти относно историческата интерпретация на печатите от този тип. Първо, отпада единствената опора, която до сега мотивира изследователите тази подгрупа да се отдалечава близо две десетилетия след 927 г.⁴⁷ Второ, остава в сила гледището, че тези печати илюстрират по красноречив начин опита да се излезе от орбитата на дискриминационните споразумения от 927 г. По-средством отпадането на етническата натовареност на титлата и допълването ѝ със съставката „в Христа“ ясно се вижда насоката, която в Преслав дават на отстъпките, направени от Константинопол през 927 г.

В третата по хронологичен ред подгрупа не ми е известно да е имало дискусии около разчитането на легендата на реверса. Единодушно се приема, че тя е Πέτρος βασι(λεὺς) εὐσ(εβ)ής⁴⁸. Проблемът с този надпис не е свързан с коригиране и допълване, а с неговата неадекватност на владетелските изображения. Защо липсва името на Мария в легендата? На този въпрос сравнително най-голямо внимание обръща И. Йорданов. Според него, отсъствието на името в легендата на печатите от тази подгрупа трябва да се свърже със събитията, разиграли се в Константинопол през 944-945 г., които довели до отстраняването на Роман Лакапин, а в следствие и на неговите синове Стефан и Константин, от управлението на империята. Този факт, според И. Йорданов, се е отразил върху позициите на българската царица (също от фамилия Лакапини) и върху политиката на преславския двор. Печатите илюстрирали един от етапите или нюансите, както ги нарича авторът, от отстраняването на Мария от държавното управление – отпадането на името ѝ от официалните държавни знаци⁴⁹. Не може да се отрече логиката на подобно обяснение, засягащо

46 Йорданов, И. *Корпус*, с. 60.

47 Става дума за наличието на титлата αὐτοκράτορ. Върху основата на факта, че тя се появява най-рано върху печатите от самостоятелното управление на Константин VII, т.е. след 945 г., следователно след тази дата би трябвало да се датират и българските печати – вж. тук бел. 44. Друг е въпросът доколко този аргумент е непоклатим. Все пак, титула αὐτοκράτορ се открива и върху монети от времето на император Александър (912-913) – вж. Grierson, Ph. *Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and Whitmore Collection*. Vol. III/1. Washington DC, 1973, p. 179 (not.533).

48 Вж. Герасимов, Т. Оловни печати на българските царе Симеон и Петър. – *ИБАИ*, 12, 2, 1938, с. 362; Тотев, Т. Новооткрит печат на цар Петър. – *МПК*, 1971, №1, с. 8; Юркова, Й. Сребърен печат на цар Петър (927-968). – *Нумизматика*, №3, 1980, 3-6; Йорданов, И. *Корпус*, 60-63.

49 Йорданов, И. *Преславските владетели*, с. 15; Възникване и утвърждаване на царската институция в средновековна България (според данните на сфрагистиката). – В: *Етническият проблем и националният въпрос в България*. Пловдив, 1994, с. 110. През 2004 г. южно от централната сграда на стратегията в Преслав е открит оловен печат на „Мария василиса“, чиито иконографски и палеографски характеристики го датират в интервала между X и XII в., а археологическата среда на местонамирането му свива тази рамка от X до XI в. Според първоиздателката на моливдовула, негов най-вероятен собственик е била Мария – съпругата на цар Петър – вж. Михайлова, Т. Печат на „Мария василиса“ от Преслав. – *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*, 3, част 2, 2007, 39-41, Табл. IV. Тази идентификация на печата и неговият облик като за частно лице (а не владетелски) допуска възможността моливдовула да е скрепявал кореспонденцията на Мария Лакапина след „отстраняването ѝ от пряко участие в управлението“ (Пак там, с. 41, бел. 2). Без да се впускам в подробна дискусия, все пак две възражения могат да се изтъкнат срещу тази идея: 1. Не може да се изключи варианта Мария Лакапина да е имала право на частен печат без това да е обвързано с мястото ѝ върху официалните държавни знаци до нейния съпруг и 2. Идентификацията на печата със съпругата на цар Петър има своята алтернатива. Става дума за Мария Аланска – съпруга на императорите Михаил VII Дука (1071-

порежданата сигилографска загадка, оставена ни от българската владетелска канцелария. Но пак по пътя на логиката възниква въпросът, ако тези печати илюстрират „нюанс“ от новата политика на Преслав, породена от конкретно събитие (падането на Лакапините), не продължило ли твърде дълго постепенното отстраняване на българската царица от мястото и на съвладетелка? В количествено отношение тази подгрупа печати от съвместното изобразяване на българската владетелска двойка е на първо място както в рамките на управлението на цар Петър, така и съотнесена, с който и да е друг период от средновековната ни история. Днес са известни вече над 50 екземпляра, отсечени с най-малко пет булотириона⁵⁰. На фона на тези количествени показатели излиза, че постепенното отстраняване на Мария Лакапина продължило около две десетилетия, което изглежда нереално. Наскоро В. Гюзелев мимоходом отбелязва, че ситуацията, създадена от разглежданата подгрупа печати, се обяснява с факта, че Мария вече не била между живите и това обусловило отсъствието на името ѝ в легендата⁵¹. Подобна практика на изобразяване на починал владетел върху официалните държавни знаци съществувала във Византия най-вече с цел да се илюстрира приемственост във върховете на властта⁵². Според мен, тази втора възможност изглежда по-приемлива, но тогава възниква въпросът за датата на смъртта на българската царица. Ако се приеме утвърденото в научната литература становище, което се основава на известието на Йоан Скилица, че Мария починала около 962-963 г.⁵³, то тогава основанието на възражението срещу интерпретацията на И. Йорданов със същия успех може да се приложи и в този случай. Даже би се получила още по-нереална ситуация – повече от две трети от известните днес печати на цар Петър трябва да се „концетрират“ през последните 6 години от неговото управление. Добре известно е обаче, че сведението на Йоан Скилица е твърде неясно, особено когато става дума за точното хронологическо разположение на смъртта на съпругата на цар Петър. Това, че византийският автор съобщава този факт във връзка със събития от 963 г., не означава непременно, че Мария е починала близо до тази дата. Всъщност, единственото сигурно указание, което може да се приеме от Скилица е, че през 963 г. внучката на Роман Лакапин не била вече между

1078) и Никифор III Вотаниат (1078-1081). Особеностите на печата обаче насочват използването му не към времето на тези императори, а в първите години от управлението на Алеский I Комнин. Добре известно е, че през този период бившата императрица имала съществено влияние над основоположника на Комниновата династия (вж. **Mullett, M.** The “Disgrace” of the Ex-Basilissa Maria. – *Byzantinoslavica*, 45, 1984, 202-211). Не е изключено именно с такъв частен печат Мария Аланска да скрепявала кореспонденцията до Алексей I или някой друг от участниците в похода от 1087 г. С последното събитие се свързват и два печата на Алексей I Комнин от Преслав – вж. **Йорданов, И.** *Печатите от стратегията в Преслав*. С., 1993, 29-30.

50 Вж. **Йорданов, И.** *Корпус*, 60-63; **Йорданов, И.** Addenda et corrigenda, 95-114; **Жекова, Ж.** Непубликувани печати на цар Петър I (927-969) от колекцията на Регионален исторически музей – Шумен. - В: *Исторически, т. 2* (под печат), №2-9. Благодаря на д-р Жекова за предоставената възможност да използвам ръкописа на нейното съобщение.

51 **Гюзелев, В.** Цит. съч., с. 27.

52 Тази практика е засвидетелствана върху монетосеченето на императорите от Исаврийската и Аморийска династия през VIII – IX в. – вж. **Grierson, Ph.** *Byzantine Coinage*. Washington DC, 1999 (Sec. ed.), p. 27.

53 **Ioannis Scylitzae.** *Op. cit.*, p. 255.73; **Златарски, В.** *Цит. съч.*, с. 569; **Карайоанопулос, Й.** Бележки върху въстанието на комитопулите. – В: *България в света от древността до наши дни*. Т. 1. С., 1979, с. 199.

живите, но не и кога точно е починала. От една страна, към по-ранна датировка насочват разглежданите тук печати. От друга страна, тази вероятност се засилва и от един момент в „Антоподосис“ на Лиутпранд Кремонски. Известно е, че той пише своя исторически труд между 958-962 г., но византийската тема и свързаните с нея известия за българите, той структурира върху основата на личните впечатления от първото си посещение в Константинопол през 949-950 г.⁵⁴ Непосредствено преди най-често цитирания фрагмент от този труд, относно промяната на името на Петровата съпруга, Лиутпранд резюмира българо-византийските отношения през последните години от управлението на цар Симеон. В дадения случай, обаче, искам да обърна внимание на една интересна подробност. В този кратък текст епископът на Кремона споменава имената на Симеон, Роман Лакапин, Христофор, неговата дъщеря и Петър, но само за последния допълва, „който и до сега е жив“⁵⁵. Следователно, без изрично да го подчертава, Лиутпранд причислява към групата на покойните Симеон, Роман Лакапин, Христофор и дъщерята на последния. И има голяма вероятност, както вече стана дума, тази картина да се ориентира хронологически към 950 г. Така вече обяснението на В. Гюзелев, относно пропушането на името на Мария Лакапина върху легендата на печатите поради смъртта ѝ, изглежда напълно реалистично и се явява поредното свидетелство за особеното значение, което е отдавано на династичния брак в преславския дворец и след смъртта на внучката на Роман Лакапин. Фактът, че по подобие на един познат модел от Византия, Петър изобразява до себе си вече починалата си съпруга, недвусмислено говори за особено важен момент за легитимното му право да носи титула василевс, а защо не и нещо повече свързано с политическото наследство на Роман Лакапин.

Иконография

Без съмнение този компонент от характеристиките на разглежданата група моливдовули поражда най-големи трудности около тяхната историческа интерпретация. Тези трудности произлизат не от бюстовото изображение на Исус Христос на лицевата страна. Напротив, точно неговият облик се явява отправна точка за вътрешната хронология на печатите от времето на цар Петър. Обикновено се приема, че възпроизведения на лицевата страна иконографски тип (бюстово изображение на Исус Христос с кръст зад главата, но без специално очертан кръгов нимб) се използва върху византийските императорски печати от средата на IX до средата на X в.⁵⁶ Това безспорно е още един важен аргумент за поставянето на разглежданата група моливдовули като най-ранна от времето на цар Петър. Но както беше загатнато, трудностите произтичат не от иконографския сюжет на аверса, а от владетелските изображения на реверса. Тук са възпроизведени бюстови изображения на цар Петър и неговата съпруга. Владетелят е увенчан със стема (в някои екземпляри без пропендулии), облечен е в дивитисион и хламида. Неговата съпруга заема лявата страна на полето, тя е облечена с дивитисион, препасан с лорос и носи стема от женски тип. Между двамата владетели е изобразен двойно пресечен патриаршески

54 **Schummer, C.** Liudprand of Cremona – a diplomat? - In: *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*. Cambridge, 1990, 197-198.

55 **Liutprandi.** *Op.cit.*, p. 311; **ЛИБИ**, II, с. 322.

56 Вж. **Шандровская, В. С.** Об изображениях Христа на византийских печатях IX-XIV вв. – *АДСВ*, 30, 1999, с. 116.

кръст, като в повечето случаи Петър държи кръста в по-високата част, в други, ръцете на владетелите са на едно ниво, а в трети – царицата държи кръста по-високо⁵⁷.

Първият въпрос, който възниква във връзка с владетелската иконография на тази група моливдовули, можем да го наречем генерален. Ако оставим временно детайлите и се насочим към цялостния иконографски сюжет, т.е. съвместно изображение на съпругеска двойка, се сблъскваме с първата констатация: този случай няма аналог върху византийските императорски печати и монети. Всъщност върху последните често се среща почти същият иконографски сюжет, но когато става дума за малолетен василевс и неговата майка⁵⁸. От втората половина на VI в. до времето, което ни интересува обаче във Византия нито една августа не е била удостоена с високата чест да бъде изобразена редом до своя съпруг върху официалните държавни знаци. Българският случай наистина е уникален за времето си. В него безпристрастното око на сигилографа вижда основното послание на тази иконография: Мария Лакапина е представена като съвладетелка на своя съпруг⁵⁹. Не можем да не се съгласим с подобно становище, но със задължителната уговорка, че става дума за формалната страна на въпроса. За реални съвладетелски функции на съпругата на цар Петър трудно може да се настоява, тъй като освен печатите нямаме други сведения, които да ги потвърдят. Напротив, оскъдните косвени свидетелства, с които разполагаме сочат, че когато византийската принцеса дошла в Преслав, вече като царица, тя не е била на повече от 15 години⁶⁰. Всичко това показва, че единственото обяснение на парадокса, породен от иконографията на тези печати е, че те са нагледна илюстрация на една от основните клаузи на брачния договор от 927 г., която регламентира получаването на титула василевс от Петър, посредством сключения брак и споразумение към него, в което изрично се подчертава, че Мария е провъзгласена за *δέσποινα Βουλγάρων*.

Наред с генералния план, при историческата интерпретация на иконографския сюжет на съвместните печати на цар Петър и неговата съпруга, не по-малка роля имат и детайлите. Вече стана дума, че въпреки неговата уникалност, свързана с представянето на владетелската съпруга като съвладетелка, този сюжет намира почти пълните си паралели върху византийските монети и печати от IX–X в., които репродуцират малолетен владетел заедно със своята майка-регентка. В тази връзка, основателно изглежда вече отбелязаното допускане, че първият булотирион на съвместните печати на Петър и Мария е бил изработен в Константинопол по време на събитията от 927 г. Гравьорът, изправен пред трудността и деликатността на случая намерил изход от него, използвайки най-близкия по форма сюжет, а именно добре познатата ситуация в империята на малолетен василевс и неговата майка (от последния такъв случай не били изминали и 10 години)⁶¹. По-късно, именно върху основата на този константинополски вариант, вече в Преслав, били гравирани и

57 Относно иконографските характеристики на трите подгрупи печати – вж. **Йорданов, И.** *Копнус*, 58-63, също и тук Табло XII.21-XII.2.

58 Вж. **Grierson, Ph.** *Catalogue*, III, 1, Pl. XXVIII, №2.3; **Ibid.**, III, 2, Pl. XXXVI, 2.1; **Zacos, G., A.** **Veglery.** *Byzantine Lead Seals*, Vol. I, Part I. Basel, 1972, №64, също и тук Табло XIII.3.

59 **Йорданов, И.** *Преславските владетели*, 12-13; Възникване и утвърждаване, с. 109.

60 **Shepard, J.** *Op.cit.*, p. 136; **Гюзелев, В.** *Значението*, с. 28.

61 Става дума случая с августата Зоя Карбонопсина и Константин VII през периода 913 – 919 г. – вж. по-горе, бел. 58.

останалите булотириони⁶². Ако проследим ситуацията в развитие, от една страна, промените са налице. Те са свързани предимно с промяната на легендата, но също и някои детайли от владетелската иконография. Такива са случаите с височината на ръцете, държащи патриаршеския кръст и наличието на екземпляри, където ръката на Мария е поставена по-високо, а също и липсата на пропендулии в стемата на Петър в подгрупата с легенда „Петър и Мария в Христа август и василевси“. Дали обаче тези различия трябва да се тълкуват повратно или всъщност става дума за грешки на гравьорите? За сега предпочитанията на специалистите клонят към втората вероятност⁶³. На фона на безсистемността на тези несъобразности, тяхното мнение изглежда приемливо. От друга страна, по-голямо внимание заслужават устойчивите моменти в този иконографски сюжет и най-вече владетелските инсигнии на Петър. Според мен именно тук е заложена важна информация, засягаща конкретните измерения на титлата, получена от Константинопол през 927 г.

Вече стана дума, че върху печатите от тази група Петър е изобразен със стема, дивитасион и хламида. В сравнение с печатите на своя баща и по-късните негови печати се наблюдава една съществена отлика – липсата на лорос. Това отсъствие според Дж. Шепард не би трябвало да се превръща в основание за поставяне под съмнение на имперския статус на Петър⁶⁴ и без съмнение е прав. Но според мен не е основателно да се пренебрегва тази отлика, тъй като тя подсказва за същността на същия този имперски статус, получен от българския владетел през 927 г. При анализирането на инсигниите на цар Петър, представени върху разглеждания тип печати, Г. Атанасов не обръща внимание на отсъствието на лороса, но по-нататък отбелязва, че от страна на Константинопол на българския владетел явно не му било признато правото да носи лорос⁶⁵. Без да се впускам в подробности относно предназначението на лороса като съществена част от императорския орнат⁶⁶, само ще отбележа, че върху византийските печати и монети от втората половина на IX–X в. той е запазен за първия император, като неговите младши колеги са представени с дивитасион и хламида⁶⁷. Същата ситуация се наблюдава и при вече споменатото репродуциране на малолетен василевс и неговата майка-регентка, която за разлика от сина си е с лорос⁶⁸. Заключение то идва от само себе си: през X в. комбинацията стема, дивитасион, хламида е характерна за съимператорите. От него следва и другото: в най-голямата в количествено отношение група печати цар Петър е предста-

62 Според наблюденията на И. Йорданов трите подгрупи печати от съвместното представяне на Петър и Мария сочат използването на около 8 булотириона – вж. **Йорданов, И.** *Корпус*, 58-63.

63 **Герасимов, Т.** Оловни печати, с. 362; **Тотев, Т.** Цит. съч., с. 8.

64 **Shepard, J.** Op. cit., p. 144.

65 **Атанасов, Г.** *Цит. съч.*, с. 100.

66 Лоросът (раменен пояс) се определя като съществен елемент от най-официалното облекло на василевса. Смята се, че той произхожда от римската консулска тога *trabea triumphalis*. Естествено, наличието му в официалния гардероб на източно-римските императори се свързвало, според Константин Багренородни, и със сакралността на кръста като символ на Христовата победа и протекция над неговия наместник на земята. За същността на лороса като част от императорския орнат вж. **Grierson, Ph.** *Catalogue*, III, 1, 120-125; **Атанасов, Г.** *Цит. съч.*, 259-260.

67 Тази практика се следва като се започне от времето на Василий I (867-886) до времето на Василий II (976-1025) и се наблюдава както върху монетите (**Grierson, Ph.** *Catalogue*, III, 2, 487-619), така и върху печатите (**Zacos, G., A. Vegler.** *Byzantine Lead Seals I/1*, 52-67). Вж. също и тук Табло XIII.2, 4.

68 Вж. Табло XIII.3.

вен с инсигниите на съимператор. И третото, най-важното: *императорската титла, дадена на Петър през 927 г. на теория го приравнява със симператорите във Византия.* В този факт, разбира се, няма нищо странно. За подобен вариант наемква още Ст. Рънсиман⁶⁹. Това било максималното, което можели да отстъпят в Константинопол. Интересното в случая е, че този вариант явно задоволява българския владетел за един немалък период от време. Вероятно през повече от половината от неговото управление не е направен опит за коригиране на съимператорския статут на Петър. Изключено е в България да не е правена разлика в натовареността на императорските инсигнии и предназначението на лороса. Не трябва да се забравя, че върху всички свои печати с титула василевс бащата на цар Петър е изобразен с лорос⁷⁰. Към този вариант ще прибегне и самият той през последните години от своето управление. Всичко това изключва непознаване на ситуацията или поредния пример как наивните българи отново станали жертва на тънкостите на византийската имперска доктрина. Обяснението може да бъде само едно: този статут е задоволявал за един немалък период от време българския владетел.

* * *

Съпоставката на горепредставените известия, идващи от различни по произход и характер източници, позволява ситуацията около титлата на Петър, получена през 927 г. да се реконструира по следния начин:

По този проблем явно византийските и българските дипломати не са единодушни. Първите ще да са настоявали тя изрично да бъде ограничена в рамките на България. В противовес българите явно държат за формулата василевс без каквито и да било етнически и политически добавки. И в крайна сметка, се стига до компромисния вариант, илюстриран от византийските исторически съчинения: Петър-василевс (*βασιλεῖ ἀνδρῖ*), а съпругата му „господарка на българите“ (*δέσποινα Βουλγάρων*). Както стана дума, има сериозни основания да се смята, че този текст е извлечен от аналогичната клауза на брачното споразумение. В синхрон с него е и легендата от най-ранните печати от времето на Петър: „Петър и Мария василевси на българите“. Според мен именно тези два израза, достигнали до нас посредством византийските исторически съчинения и печатите, отразяват най-точно ситуацията през 927 г. и разрешаването на въпроса относно облика на титлата на Петър по компромисен и двусмислен начин, което създава предпоставки за нейното различно осмисляне. И то не закъснява да се прояви. Оттук нататък гледните точки на Преслав и Константинопол тръгват в различни насоки. В Константинопол след 927 г. напълно нормално наблягат на своето виждане за отстъпката от тази година. В официалната кореспонденция се утвърждава вариантът „василевс на България“, регистриран в „За церемониите“ и писмото на патриарх Теофилакт. В Преслав, също верни на концепцията, застъпвана явно още през 927 г., скоро „забравили“ за съставката „на българите“ и афиширали предимно имперския статус на Петър придобит по легитимен път чрез брака с Мария Лакапина. Най-съществената част от политическото измерение на зестрата от този брак е съимператорската титла, която на практика го превръщала в един истински *βασιλεὺς τῆς Δύσεως* (василевс на Ромейския Запад), а на теория същата тази съимператорска титла, която неиз-

69 Рънсиман, Ст. *История на Първото българско царство*. С., 1993, с. 143.

70 Вж. Йорданов, И. *Корпус*, 46-53.

вестно защо се определя като „проста и обезценена“, го нарежда сред евентуалните наследници (а не претенденти) на трона в Константинопол⁷¹.

СПИСЪК НА ИЗОБРАЖЕНИЯТА

- Табло XII.19. Оловен печат на „Петър и Мария василевси на българите“ (По **Йорданов, И.** *Корпус*, № 71).
- Табло XII.20. Оловен печат на „Петър и Мария август и василевси“ (По **Йорданов, И.** *Корпус*, № 78).
- Табло XII. 21. Сребърен печат „Петър благочестив василевс“ (**Йорданов, И.** *Корпус*, № 82).
- Табло XIII.1. Оловен печат „Петър благочестив василевс“ (По **Йорданов, И.** *Корпус*, №83)
- Табло XIII.2. Василий I и Константин – солид (По **Grierson, Ph.** *Catalogue*, III, 2, Pl. XXX, 2a.2.).
- Табло XIII.3. Константин VII и Зоя – солид (По **Grierson, Ph.** *Catalogue*, III, 2, Pl. XXXVI, 2.1.).
- Табло XIII.4. Оловен печат на Роман I Лакапин и Константин VII (По **Zacos, G., A.** *Veglerly. Byzantine Lead Seals I/1*, №67.)

THE RULER'S STATUS AND TITLE OF TSAR PETER I AFTER OCTOBER 927: NARRATIVE SOURCES AND SIGILLOGRAPHIC DATA (comparative analysis)

Todor Todorov (abstract)

The comparison of the sigillographic data presented in the paper with the other sources on the problem of the ruler's status and title of Tsar Peter after 927 allows drawing the following conclusions.

Obviously the Byzantine and Bulgarian diplomats disagreed on this point. The former must have insisted on the strict confinement of the ruler's status and title within the boundaries of Bulgaria. On the contrary, the Bulgarians must have insisted on the formula *basileus* without any ethnic and political appendages. In the long run, a compromise was

71 Най-вероятно именно от тази позиция след смъртта на Роман II (15 март 963 г.) цар Петър се е считал за най-подходящ да поеме найстоницеството на малолетните Василий II и Константин VIII и това намерило отражение и върху най-голямата подгрупа от неговите самостоятелни печати – вж. **Тодоров, Т.** Моливдовулите на цар Петър с титула ΔΕΣΠΟΤΗΣ и тяхната историческа интерпретация. – В: *Традиции и приемственост в България и на Балканите през Средните векове*. Изследвания и материали от международната научна конференция в чест на 60-годишнината на проф. дин Йордан Андреев, 14-15 май, 1999 г., В. Търново, 2003, 458-470.

reached illustrated in the Byzantine historical works: for Peter – basileus (βασιλεῖ ἀνδρὶ) and for his wife “despoina of the Bulgarians” (δέσποινα Βουλγάρων). The legend on the earliest seals from Peter’s reign is in keeping with that: “Peter and Maria basileis of the Bulgarians”. In my opinion, precisely these two phrases extant in Byzantine historical works and seals reflect most accurately the situation in 927 and the settlement of the problem regarding Peter’s title by compromise and ambiguity which allowed for different interpretations. It soon found manifestation. From then on the viewpoints of Preslav and Constantinople parted. The ruling circles in Constantinople quite naturally emphasized their view regarding the concession of 927. The variant “basileus of Bulgaria” was established in the official correspondence recorded in “De ceremoniis” and the letter of Patriarch Theophylactos. In Preslav, also faithful to their conception, soon “forgot” about the appendage “of the Bulgarians” and propagandized Peter’s imperial status acquired legitimately through the marriage with Maria Lakapena. The most important part of the political dimension of the portion of this marriage was the co-emperor’s title strangely defined as “plain and depreciated” (which practically turned him into a true βασιλεὺς τῆς Δύσεως (basileus of the Roman West) and theoretically ranked him among the possible successors (and not claimants) to the throne in Constantinople.

СЪКРАЩЕНИЯ

АДСВ - Античная древность и средние века
АОР – Археологически открития и разкопки
БИБ – Българска историческа библиотека
ВВ – Византийский временник
ГИБИ - Гръцки извори за българската история
ГМСБ – Годишник на музеите в Северна България
ГНАМ - Годишник на Народния археологически музей
ГСУ ФИФ – Годишник на Софийския университет – философско-исторически факултет
ИАИ – Известия на Археологическия институт
ИБАД – Известия на Българското археологическо дружество
ИБАИ – Известия на Българския археологически институт
ИВАД – Известия на Варненското археологическо дружество
ИИД – Известия на историческото дружество
ИИИ – Известия на Института по история
ИИМВТ – Известия на Историческия музей – Велико Търново
ИМЮИБ – Известия на музеите в Югоизточна България
ИНИМ – Известия на Националния исторически музей
ИНМВ – Известия на Народния музей - Варна
ИНМШ – Известия на Народния музей - Шумен
ИОМВТ – Известия на Окръжния музей – Велико Търново
ИПр – Исторически преглед
ИРАИК – Известия Русского археологического института в Константинополе
ИРИМР – Известия на Регионалния исторически музей – Русе
ЛИБИ – Латински извори за българската история
МАИЭТ - Материалы по археологии, истории и этнографии Таврики
МПК – Музеи и паметници на културата
НАИМ – Национален Археологически институт и музей
РП – Разкопки и проучвания
Сб.НУ – Сборник за народни умотворения
СГЭ – Сообщения Государственного Эрмитажа
Сп. БАН – Списание на Българската академия на науките
AA - *Anatolia Antiqua, Varia Anatolica*
AMV - *Acta Musei Varnaensis*
ANS NS - *American Numismatic Society, Numismatic Studies*
Byz - *Byzantion*
BZ – *Byzantinische Zeitschrift*
CFHB – *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*
JÖB - *Jahrbuch für Österreichische Byzantinistik*
REB - *Revue des études Byzantines*
RN - *Revue Numismatique*
SBS - *Studies in Byzantine Sigillography*
ТМ- *Travaux et Mémoires*
YOS - *Yale Oriental Series*

ТАБЛО XII

ТАБЛО XIII